

УДК 001.4 (477): 582. 734.4: 634.10

До питання впорядкування українських назв рослин. Повідомлення 5. Назви зерняткових культур

В. М. Меженський, доктор сільськогосподарських наук
Національний університет біоресурсів і природокористування України
mez1956@ukr.net

Мета. Проаналізувати сучасну класифікацію й номенклатуру видів зерняткових культур, сорти яких занесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних до поширення в Україні, та вдосконалити термінологічну систему українських назв видів і садових культур. **Результати.** Плодові сорти й більшість клонових підщеп яблуні належать до *Malus pumila*, декоративні сорти – до *Malus xgloriosa*. Найуживанішою науковою назвою культурної яблуні, особливо в садівничих колах, є *Malus domestica*, хоч за принципом пріоритету перевагу має назва *Malus pumila*. Оскільки Номенклатурний комітет з судинних рослин відхилив пропозицію консервування назви *Malus domestica*, *Malus pumila* залишається правильною назвою культурної яблуні. Синонімічну назву *Malus domestica* не варто вживати в наукових і науково-популярних працях, що сприятиме стабілізації номенклатури. Сорти груші в Державному реєстрі сортів рослин України представлено *Pyrus communis*, підщепи груші – *Cydonia oblonga*. Плодові сорти останньої належать до окремої культури – айви. Айвово-яблуневий гібрид зареєстровано як універсальну клонову підщепу зерняткових культур. До Державного реєстру сортів рослин України занесено також сорти нетрадиційних плодових культур хеномелесу й глоду, що складаються з декількох видів і нотовидів. **Висновки.** У наукових публікаціях варто припинити вживати синонімічну назву *Malus domestica* на користь правильної назви культурної яблуні *Malus pumila*. Сорти яблуні, груші й хеномелесу, що занесені до Державного реєстру сортів рослин, придатних до поширення в Україні, мають складне багатовидове походження, в той час як сорти айви, глоду й підщеп груші в систематичному відношенні є моновидовими. Універсальна підщепа зерняткових культур – цидол, або яблунеайва, походить від міжродової гібридизації айви з яблунею. Вилучення з ужитку застарілих назв видів плодових рослин сприятиме гармонізації фахової мови.

Ключові слова: зерняткові культури, яблуня, груша, айва, цидол, хеномелес, глід, номенклатура.

Вступ. Яблуня, груша та айва мають винятково важливе економічне значення, як провідні плодові культури в світі й Україні. Валовий збір плодів цих зерняткових культур перевищує половину збору всієї садовини в Україні, досягаючи 1,3 млн т. Плодоносні сади зерняткових культур займають площу понад 120 тис. га [1].

До Державного реєстру сортів рослин, придатних до поширення в Україні (далі – Державний реєстр сортів рослин України) [2, 3] занесено сорти яблуні (*Malus* Mill.), груші (*Pyrus* L.), айви (*Cydonia* Mill.), хеномелесу (*Chaenomeles* Lindl.), глоду (*Crataegus* L.), цидолу (×*Cydolus* I.Rudenko ex Mezhenkyj), які вирощують заради плодів, як декоративні рослини й підщепи. У виробничих виданнях, науковій та популярній літературі ці господарсько-цінні види рослин фігурують під різними назвами, що потребує впорядкування з урахуванням сучасної систематики.

Садівнича література занадто повільно реагує на таксономічні та номенклатурні

зміни, внаслідок чого склалася суміш правильних, помилкових і застарілих назв, що потребує їхнього впорядкування відповідно до сучасного рівня знань.

Мета роботи полягає в аналізі сучасної класифікації й номенклатури видів зерняткових культур, сорти яких занесено до Державного реєстру сортів рослин України, та вдосконаленні термінологічної системи українських назв видів і садових культур.

Результати досліджень. Карл Лінней [4], який є автором бінарної номенклатури, включав види яблуні, груші та айви до роду *Pyrus*. Культурній яблуні він дав назву *Pyrus malus* L., груші – *Pyrus communis* L., тобто груша домашня, айві – *Pyrus cydonia* L. Філіп Міллер [5] виокремив роди яблуня та айва від груші, назвавши їхніх представників відповідно *Malus pumila* Mill. – яблуня карликова і *Cydonia oblonga* Mill. – айва довгаста. Назву *Malus pumila* він узяв від Каспара Боена [6], яка є найдавнішою видовою назвою серед будь-яких представників роду

Malus. Саме її для позначення культурної яблуні вживав Альфред Редер [7], автор найвідомішого зведення про деревні рослини. Натомість вітчизняні вчені [8–10] використовують назву *Malus domestica* Borkh., авторське цитування якої слід виправити на *Malus domestica* (Suckow) Borkh. [11].

Довкола цих двох назв точилися суперечки щодо того, яка з них відповідає культурній яблуні. Автори наводили аргументи на підтримку *Malus domestica* або *Malus pumila*, не кажучи вже про надані раніше численні синоніми. За принципом пріоритету, прийнятому в ботанічній номенклатурі, першість надається тій конкуруючій назві, яка є першою дійсно оприлюдненою. Якщо визнається рід *Malus*, то правильною назвою для культурної яблуні є *Malus pumila* [12].

У деяких випадках Міжнародний кодекс ботанічної номенклатури дозволяє порушувати принцип пріоритету. Такі назви консервують, додаючи до номенклатурної цитати скорочення «nom. cons.» [13]. Цянь Гуаньцзе зі співавторами [14] запропонували законсервувати назву *Malus domestica*, вилучивши з ужитку *Malus pumila* та ще кілька латинських назв, що стосуються культурної яблуні. Беручи до уваги те, що останніми десятиріччями назва *Malus domestica* чи *Malus ×domestica* є вживаною найчастіше, особливо в садівничих колах, її з класифікаційних та номенклатурних причин, на думку авторів, потрібно легалізувати. Невизначеність у стані *Malus domestica* (Suckow) Borkh., nom. cons. / *Malus pumila* Mill., nom. rej. тривала чотири роки, поки в 2014 р. Номенклатурний комітет з судинних рослин не відхилив цю пропозицію. Було підкреслено, що назва *Malus pumila* однозначно стосується культурної яблуні, хоч деякі автори стверджували про доцільність відносити її лише до var. *paradisiaca*. Те, що нині правильну назву *Malus pumila* вживає менша частина фахівців, не є підставою для її заборони. Навпаки, використання правильних назв варто заохочувати, що сприятиме стабілізації номенклатури [15]. Таким чином, вітчизняним вченим варто відмовитися від уживання синонімічної назви *Malus domestica* на користь правильної *Malus pumila* (див. таблицю).

Культурну яблуню можна називати також *Malus ×pumila* Mill. (pro. sp.), тобто розглядати як гібридогенний таксон, оприлюднений як вид. Родонаочною формою в походженні *Malus pumila* є центрально-

азійський* вид – яблуня Сіверса – *Malus sieversii* (Ledeb.) M. Roem., що підтверджено сучасними молекулярними методами досліджень, причому мала місце інтрогресія ще декількох видів яблуні. У процесі поширення яблуні Сіверса до Європи вона гібридизувала з яблунею східною – *Malus orientalis* Uglitzk. ex Juz., потім з яблунею лісовою – *Malus sylvestris* (L.) Mill. Природні популяції яблуні Сіверса є надзвичайно мінливими й серед них трапляються форми, які нагадують основні групи культивованих яблунь Європи та всього світу. Яблуню Сіверса можна було б вважати за яблуню карликову, але сортимент останньої склався під дією потоку генів інших видів. Зокрема, в сортах ‘Антоновка’, ‘Антонівка-кам’яничка’, ‘Налив белый’, ‘Арі’, ‘Worcester Pearmain’ відчутним є внесок яблуні лісової [17].

Поширюючись на схід, яблуня Сіверса гібридизувала з яблунею ягідною – *Malus baccata* (L.) Borkh. Вірогідно, так виникла яблуня сливолиста, або китайка – *Malus prunifolia* (Willd.) Borkh. Представники від схрещування цих таксонів між собою отримали назви яблуня терпка – *Malus ×adstringens* Zabel (= *Malus baccata* × *pumila*), яблуня астраханська – *Malus ×astracanic* Hort ex Dum.-Cours. (= *Malus prunifolia* × *pumila*), яблуня могутня – *Malus ×robusta* (Carrière) Rehder (= *Malus baccata* × *prunifolia*) тощо [18]. Представників від інтрогресивної гібридизації яблуні ягідної з яблунею карликовою садівники називають *ранетками* й *райками*, які відіграють важливу роль у садівництві регіонів з суворим кліматом. У Росії вони входять до районованого сортименту. В Україні плоди *Malus prunifolia* – *райські яблучка* використовують, головним чином, для приготування варення з цілих плодів. Дрібноплоді види й нотовиди, зокрема *Malus prunifolia* ‘Everest’, яблуню дзумі – *Malus ×zumi* (Matsum.) Rehder (= *Malus baccata* var. *mandshurica* × *sieboldii*) ‘GoldenHornet’, висаджують у моносортових садах культурної яблуні як запилювачі.

*Яблуню-райку*** (*Malus prunifolia*) не слід плутати з *райською яблунею* – *парадизкою*, яка має значення як клонова підщепка. Власне, типом *Malus pumila* визначено підщепу

* Нині встановлено зростання *Malus sieversii* від Південно-Східної Європи, включно з Кримом, до Північно-Західного Китаю [11].

** Не плутати з омонімічною назвою яблуня ‘Райка’, що є чеським сортом яблуні карликової ‘Rajka’.

Сорти й види зерняткових культур, занесені до Державного реєстру сортів рослин України

Культура	Сорти	Видова назва	
		латинська	українська
Яблуня	'Golden Delicious', 'Idared', 'Слава переможцям', 'Перлина Києва', 'Ренет Симиренко', 'Florina' та ін.	<i>Malus pumila</i> Mill. або <i>Malus</i> × <i>pumila</i> Mill. (pro sp.)	яблуня карликова
Підщепи яблуні (яблуня)	'М. 9', 'ММ. 106', '54–118' та ін. 'КД 4', 'КД 5'	<i>Malus</i> × <i>astracanica</i> Hort ex Dum.-Cours. чи <i>Malus</i> × <i>adstringens</i> Zabel	яблуня астраханська чи яблуня терпка
Декоративна яблуня	'Біла чарівниця', 'Травнева красуня', 'Чорна перлина'	<i>Malus</i> × <i>gloriosa</i> Lemoine	яблуня славна
Груша	'Золотоворітська', 'Clapp's Favorite', 'Conference', 'Лимонка', 'Яблунівська' та ін.	<i>Pyrus communis</i> L.	груша домашня
Підщепи груші (айва)	'ВА 29', 'ТС 2-10', 'ТС 4-2'	<i>Cydonia oblonga</i> Mill.	айва довгаста
Айва	'Академічна', 'Марія', 'Студентка' та ін.	<i>Cydonia oblonga</i> Mill.	айва довгаста
Підщепи зерняткових культур (цидол*, або яблунеайва)	'УУПРОЗ-6'	× <i>Cydolus rudenkoana</i> Mezhenskyj	цидол Руденків, або яблунеайва Руденкова
Хеномелес*, або японська айва	'Ніка', 'Ніна', 'Ніколай'**	<i>Chaenomeles japonica</i> (Thunb.) Lindl. ex Spach	хеномел(ес) японський
	'Вітамінний', 'Помаранчевий', 'Караваєвський', 'Цитриновий'***	<i>Chaenomeles</i> × <i>superba</i> (Frahm) Rehder	хеномел(ес) чудовий
	'Каліф'	<i>Chaenomeles speciosa</i> (Sweet) Nakai	хеномел(ес) прегарний
		<i>Chaenomeles</i> × <i>californica</i> W.B. Clarke ex C. Weber	хеномел(ес) каліфорнійський
Глід	'Збігнев'	<i>Crataegus submollis</i> Sarg. var. <i>arnoldiana</i> (Sarg.) Mezhenskyj	глід м'якуватий Арнолдів
	'Шаміль'	<i>Crataegus pennsylvanica</i> Ashe	глід пенсильванський
	'Людмил'	<i>Crataegus punctata</i> Jacq.	глід крапковий

* Під час запозичення іменників досить часто латинський суфікс *-us* і грецький суфікс *-es* втрачається [16]. *Chaenomeles* запозичено українською мовою у формі *хеномелес*. То чи не завадить виправити його на *хеномел*? З одного боку, варто вибудувувати систему найменувань без виключень, з іншого – слово *хеномелес* можна віднести до розряду засвоєних слів, тому далі в статті ми будемо дотримуватися традиційного написання. Натомість нову назву *Cydolus* будемо писати за нормами української мови як *цидол*.

** Цю групу сортів можна розглядати як такі, що належать до *Chaenomeles* ×*superba* (з ухиленням у/або) *Chaenomeles japonica*.

*** Сорти цієї групи потребують видової ідентифікації, можливо, це *Chaenomeles* ×*superba* (з ухиленням у/або) *Chaenomeles speciosa*.

'М. 8'*** ('Malling VIII', 'EM VIII', 'French paradise', 'Clarkedwarf', 'Марґа Хндзор'), яку відносили до різновиду – *Malus pumila* var. *paradisical* С.К. Schneid. Парадизка 'М. 9' ('Malling IX', 'EM IX', 'Paradis', 'Jaune de Metz', 'Хомандулі') є найважливішою слабкорослою підщепою яблуні в світі. В 1976 р. її занесли до Державного реєстру сортів рослин України. До районованого сортименту входила також середньоросла підщепка 'М. 4'. Такі сильноросліші за типову парадизку форми клонових підщеп

мають назву *дусен*. Іншою назвою дусена є *англійська парадизка*, на відміну від звичайної парадизки, яку називають ще *французькою парадизкою*.

Нові сорти підщеп отримано шляхом схрещування підщеп серії Malling з помологічними сортами яблуні. Серед занесених до Державного реєстру сортів рослин України є англійська 'ММ. 106' (= 'М. 1'×'Northern Spy') та сорти селекції Артемівської дослідної станції розсадництва 'Д 471' (= 'М. 4'×'Красный штандарт') і 'Д 1071' (= 'М. 9'×'Анис бархатный'). Російська 'ПБ 9' ('Парадизка Будаговского') походить від аналогічного схрещування (= 'М. 8'×'Красный штандарт'), тоді як

*** Нині назви підщеп серій Моллінґ і Моллінґ-Мертон прийнято писати з крапкою, відповідно, після скорочення М. і ММ.

форми селекції Всеросійського НДІ садівництва імені І. В. Мічуріна (ВНДІС) створено схрещуванням 'М. 9' з яблунею ягідною та яблунею сливолистою. Підщепи селекції Краснокутського науково-дослідного центру 'КД 4', 'КД 5' походять від схрещування 'ПБ 9' з доборами селекції ВНДІС. Інші зареєстровані в Україні клонові підщепи 'Батуринська', 'Конотопська', 'Малюк', 'Надія', 'Ніжинська', 'Самбірська', 'Слобожанська' селекції Інституту садівництва НААН України ведуть родовід від 'Парадизки полтавської' та гібридів селекції російського Плодоовочевого інституту імені І. В. Мічуріна. Один із сортів селекції Плодоовочевого інституту – '54-118' зареєстровано в Україні.

Класифікації сортів *Malus pumila* помогли приділяти багато уваги, виділяючи в минулому такі групи, як *ренети*, *кальвілі*, *рамбури*, *голубки* тощо, але недоліком помологічних побудов є їхня неоднозначність [19]. Однак ці слова входять до складу зареєстрованих в Україні старовинних сортів, включно із сортами новітньої селекції, наприклад 'Кальвіль донецький', 'Ренет Смирненка'.

Мутантна форма яблуня Сіверса Недзвецькієва**** – *Malus sieversii* f. *niedzwezkyana* (Dieck ex Koehne) Langenfelds, відома як яблуня Недзвецького – *Malus niedzwezkyana* Dieck ex Koehne (syn. *Malus pumila* var. *niedzwezkyana* (Dieck ex Koehne) C.K.Schneid.), вирізняється антоціановим забарвленням усіх органів.

З її участю виникли яблуня пурпурова – *Malus xpurpurea* (Barbier & Cie) Rehder) і яблуня славна – *Malus xgloriosa* Lemoine, які деякі вітчизняні розсадники розмножують під назвою «яблуня Недзвецького», та ще декілька декоративних нототаксонів багатовидового походження. До Державного реєстру сортів рослин України занесено декоративні сорти яблуні славної 'Біла чарівниця', 'Травнева красуня', 'Чорна перлина' селекції Донецького ботанічного саду. Гени *Malus sieversii* f. *niedzwezkyana* є в червонолистих клонових підщепках '54-118', '57-491', '62-396', 'ПБ 9' та сортах яблуні карликової з рожевим та червонозабарвленим м'якушем, наприклад, 'Красный стандарт', 'Pink Pearl', 'Pomfital', 'Redlove Era' та ін.

**** Латинські видові епітети, що утворені від власних імен і є прикметниками із суфіксом -an-, варто перекладати українською не іменником у родовому відмінку, а у формі присвійного прикметника [20].

Відомими є міжвидові гібриди яблуні карликової з американськими видами: яблуня Досонова – *Malus dawsoniana* Rehder (= *Malus fusca* × *pumila*), яблуня пласкопліва – *Malus platycarpa* Rehder (= *Malus coronaria* × *pumila*), яблуня Суларда – *Malus xsoulardii* (L.H.Bailey) Britton (= *Malus ionensis* × *pumila*), 'Virginia Crab' (= *Malus angustifolia* × *pumila*), 'Kola' (= *Malus coronaria* × *pumila*). Дикорослі американські види яблуні та їхні гібриди з яблунею карликовою, так само як європейська яблуня лісова, мають назву *креби*. Українці останній вид, що трапляється в природній флорі країни, називають *кислицею*.

Народною селекцією створено численний ряд сортотипів яблуні – 'Антонівки', 'Апорти', 'Батули', 'Боровинки', 'Воркульки', 'Гусаки', 'Донешти', 'Зеленяки', 'Зорі', 'Кандилі', 'Рамбури', 'Розмарини', 'Саблуки', 'Сиваки', 'Синапи', 'Спасівки', 'Титівки' [21]. Їх немає в Державному реєстрі сортів рослин України, тому що вони не відповідають вимогам сучасного інтенсивного товарного садівництва, але мають селекційну цінність та придатні для аматорських садів. Старовинні сорти є стійкішими до біотичних чинників довкілля, здатні забезпечити виробництво органічної садовини та задовольнити різноманітні смаки широких верств і окремих груп споживачів.

Комерційні сорти яблуні карликової світового сортименту є сприйнятливішими до збудників парші та борошнистої роси, тому селекційні програми базуються на залученні генів стійкості від інших видів яблуні. Так, дрібнопліва яблуня рясноквітуча – *Malus floribunda* Siebold ex Van Houtte має ген V_f , що визначає стійкість до парші. Оскільки ця ознака є доміантною, проста схема зворотного схрещування стійких сіянців зі сприйнятливими сортами забезпечує отримання до 50% стійких сіянців в кожному поколінні. Імунні до парші сорти, зокрема 'Амулет', 'Едера', 'Перлина Києва', 'Florina', 'Freedom', 'Liberty', 'Prima', 'Priscilla', 'Redfree', створено через декілька беккросів для поліпшення якості та збільшення розмірів плодів. Гени стійкості до парші V_b , V_{bj} виявлено в яблуні ягідній; V_a , V_r – яблуні карликовій; V_m – яблуні дрібнояблуковій – *Malus micromalus* Makino та яблуні темно-кривавочервоної – *Malus xatrosanguinea* (Spath) C.K.Schneid. (= *Malus halliana* × *toringo*). Останній ното-вид є в родоводі 'Скіфського золота'. Стійкість до збудника борошнистої роси визна-

чається генами P_{1_1} і P_{1_2} яблуні могутньої та яблуні дзумі відповідно. Останні два види мають ген Sd_3 , що забезпечує стійкість до трьох біотипів червоногалових попелиць. У видів яблуні виявлено також гени P_{1w} , P_{1d} , P_{1m} , що зумовлюють стійкість проти борошнистої роси. Надійний тип полігенної стійкості властивий яблуні карликовій 'Антоновка', деяким формам яблуні ягідної, яблуні дзумі, яблуні Зібольда – *Malus sieboldii* (Regel) Rehder, яблуні Сарджента – *Malus sargentii* Rehder, тому їх також залучено до поліпшення сортименту культурної яблуні. Яблуня могутня є основним джерелом в селекції підщеп на стійкість до бактеріального опіку. Видове розмаїття роду *Malus* є невичерпним джерелом стійкості до інших біотичних чинників довкілля [22]. Таким чином, сортимент *Malus pumila*, яка походить від *Malus sieversii*, сформувався внаслідок залучення багатьох видів яблуні.

Сортимент груші в Європі базується на груші звичайній – *Pyrus communis* L. Вважають, що у формуванні первинного сортименту груші звичайної брали участь груша кавказька – *Pyrus caucasica* Fedorov, груша маслинколиста – *Pyrus elaeagnifolia* Pall., груша снігова – *Pyrus nivalis* Jacq., груша верболиста – *Pyrus salicifolia* Pall., груша сирійська – *Pyrus syriaca* Boiss. та груша грушеподібна – *Pyrus pyraeaster* (L.) Baumg. [23]. Аборигенну дику грушу, тобто грушу грушеподібну, нині вважають за підвид – *Pyrus communis* subsp. *pyraeaster* (L.) Ehrh. [11].

Сучасний європейський сортимент груші звичайної утворився переважно в XVII–XIX ст. у Бельгії та Франції, де з'явилися сорти, що мають ніжний маслянистий м'якуш. Ця ознака позначена в назвах багатьох сортів, наприклад, 'Бере Десятова', 'Бере кївська', 'Beurré Bosk', 'Beurré d'Hardenpont', 'Beurré Diel', 'Beurré Giffard'. Французьке слово, яким позначено ніжну консистенцію, перетворилося на народну назву *бера*, якою українці позначають грушу, інколи сперечаючись один з одним щодо сортової приналежності, тому що слово «beurré» є в назві багатьох літніх, осінніх та зимових груш.

Найважливішим видом східної груші є груша грушоліста (вогненолиста) – *Pyrus pyrifolia* (Burm.f.) Nakai, відома також як груша пізня – *Pyrus serotina* Rehder та *ніскова* (*ніщана* – неправильно) *груша*, через наявність у м'якуші кам'янистих включень. Сорти груші грушолістої 'Chojuro', 'Hosui', 'Nijisseiki' ('20th Century'), 'Shinsseiki' поширилися світом з Японії, тому її культура відо-

ма під японською назвою *наші*, або *насі***** (nashi). Характерними ознаками, що вирізняють грушу грушолісту від груші звичайної, є куляста форма плодів і соковита консистенція м'якуша. Її плоди не пухнуть під час зберігання й придатні для споживання відразу після збирання, тоді як, наприклад, зимові сорти груші звичайної стають їстівними тільки після тривалого терміну достигання у відповідних умовах. Уперше ознайомившись зі східними грушами, європейці були не в захваті від незвичного смаку, вважаючи їх не соковитими, смачними й приємними, а водянистими, грубими й кам'янистими. Так само східні народи спочатку гидували європейськими грушами. Нині ситуація змінилася, плоди груші звичайної європейсько-американського сортименту й східної груші є звичними в супермаркетах усього світу, включно з українськими. Сорти східної груші трапляються в садах українських садівників-аматорів. У походженні деяких сортів брала участь груша уссурійська – *Pyrus ussuriensis* Maxim., насамперед великоплодий різновид – груша уссурійська яйцеподібна – var. *ovoidea* (Rehder) Rehder. Частина східних сортів відносять до груші Бретшнейдера – *Pyrus xbreitschneideri* Rehder (= *Pyrus pyrifolia* × *ussuriensis*).

Селекціонери, схрещуючи європейську та азійську груші, створили сорти груші Леконта – *Pyrus xlecontei* Rehder, один з яких – 'Kiffer' – свого часу входив до районаного сортименту в Україні. Взагалі східні груші мають комплексну стійкість до збудників парші, бактеріального опіку, бурої й білої плямистості, вирізняються скороплідністю й рясним плодоношенням, тому є цінними комплексними донорами в селекції груші.

На відміну від культурних яблуні й груші, що мають складне міжвидове походження, культура айви основана на монотиповому роді *Cydonia*, що складається з айви довгастої – *Cydonia oblonga* Mill. Її донині називають також айвою звичайною згідно з синонімічною назвою *Cydonia vulgaris* Pers. В Україні культура відома під тюркською

**** Звук у японській мові, який у різних складових японських абеток відображається як し або シ, а на латиниці як «shi», є проміжний між нашими «с» і «ш». Кирилізація за адаптованою до української мови системою Євгена Полівянова пропонує писати «сі», тоді як у новітній системі японсько-української практичної транскрипції Олександра Коваленка надано перевагу шиплячому варіантові «ші». Оскільки жодна з наявних систем японсько-української транскрипції й транслітерації досі не є унормованою, питання правильного відображення японських слів засобами української абетки залишається відкритим.

назвою айва, румунською – *тута*, давньо-німецькою, що прийшла через польську і старочеську мови, – *пигва* (*пигва*, *пигва*), що вказує на різні шляхи її потрапляння на наші терени. Латинська назва айви трансформувалася через праслов'янську мову в українську назву груші – *гдуля* (*дуля*) [24].

Незважаючи на нестачу видового різноманіття, багатовіковою селекцією дібрано кілька сотень сортів айви, в тому числі таких, що придатні для споживання свіжими: 'Мягкоплодная волгоградская', 'Кримська ароматна', 'Каучі', 'С'єдобна'. Створено ряд вітчизняних сортів селекції Національного ботанічного саду імені М. М. Гришка й Нікітського ботанічного саду, що дає можливість культивувати айву в усіх зонах України.

Айва є найкращою слабкорослою підщепою груші. До Державного реєстру сортів рослин України занесено 'ІС 2-10' та 'ІС 4-2' селекції Інституту садівництва НААН та французький клон прованської айви 'ВА 29'. Раніше в районуванні був французький сорт 'Angers', відомий як підщепа 'Айва А' ('МА').

Як універсальну підщепу для зерняткових культур позиціонують 'УУПРОЗ-6' селекції Інституту садівництва НААН України, яка в ботанічному відношенні є айвово-яблуневим гібридом. Іван Руденко [25] запропонував для цих гібридів назву «цидоліус», але їх правильніше називати *цидол*, тому що в родових українських назвах не варто зберігати латинську флексію *-us* [16, 20], або *яблуне-айва*. На честь Руденка, який досліджував ці гібриди, їм надано нотовидову назву *цидол Руденків*, або *яблунеайва Руденкова* – *×Cydolus rudenkoana* Mezhen'skij (= *Cydonia oblonga*×*Malus pumila*) (див. таблицю).

Хеномелес, або японська айва, є цінним для сучасного інтенсивного садівництва рясним щорічним плодоношенням, придатністю для органічного вирощування. Його плоди за біохімічним складом є подібнішими до лимонів, порівняно з іншими зернятковими культурами, і є цінною сировиною для переробки. За вмістом харчових органічних кислот та вітаміну С хеномелес не має рівних серед зерняткових культур. Його плоди нагромаджують значну кількість пектинових речовин і ароматичних сполук. В Україні виконано піонерські роботи з окультурювання хеномелесу як плодової рослини. Перша промислова плантація хеномелесу в світі була закладена в 1937 р. під Києвом, а в 2001 р. до Державного реєстру сортів рослин України

занесли перші вісім помологічних сортів хеномелесу селекції Національного ботанічного саду імені М. М. Гришка та Артемівської дослідної станції розсадництва. 'Вітамінний', 'Караваєвський', 'Помаранчевий' і 'Цитриновий' позначають як сорти хеномелесу японського – *Chaenomeles japonica* (Thunb.) Lindl. ex Spach [3], але, вірогідніше, вони належать до хеномелесу прегарного – *Chaenomeles speciosa* (Sweet) Nakai та/або хеномелесу чудового – *Chaenomeles ×superba* (Frahm) Rehder (= *Chaenomeles japonica* × *speciosa*). Сорти 'Ніка', 'Ніколай', 'Ніна' відносять до хеномелесу чудового, з переважанням ознак хеномелесу японського, 'Каліф' – до хеномелесу каліфорнійського – *Chaenomeles ×californica* W.B. Clarke ex C. Weber (= *Chaenomeles cathayensis* (Hemsley) C.K. Schneid. × *×superba*) (див. таблицю).

Інтродукція видів хеномелесу супроводжувалася тривалою плутаниною видів та їхніх назв, тому донині їх вирощують під застарілими або неправильними назвами, такими як, наприклад, хеномелес Маулея, айва японська низька, айва японська висока тощо. Враховуючи давню традицію використання назви *японська айва* її допустимо застосовувати в садівничій літературі як синонім назви *хеномелес* для позначення садової культури й роду *Chaenomeles* в цілому, не конкретизуючи, про який вид хеномелеса йде мова. Не варто вживати його у формі *айва японська*, що виглядає як видова назва рослини з роду *Cydonia*, якою різні автори позначали різні види хеномелесу [26].

Українська назва *груша* має праслов'янські, а *яблуня* й *глід* – ще давніші індоєвропейські корені [24], що свідчить про поширення цих рослин у флорі регіонів проживання наших далеких пращурів. Переважна більшість аборигенних видів глоду має дрібні плоди, які населення вживає в їжу, збираючи з дикорослих рослин. Натомість, деякі види, інтродуковані з Північної Америки, мають досить великі смачні плоди, що робить їх об'єктом садівничої культури. У 2001 р. було зареєстровано перші сорти плодового глоду селекції Людмили та Володимира Меженських: 'Збігнев', що належить до глоду м'якуватого Арнольдова – *Crataegus submollis* Sarg. var. *arnoldiana* (Sarg.) Mezhen'skij, 'Шаміль' – глоду пенсильванського – *Crataegus pennsylvanica* Ashe та 'Людмил' – глоду крапкового – *Crataegus punctata* Jacq. (див. таблицю). Перспективи глоду як декоративної, лікарської, плодової та підщепної рослини

зростають з інтродукцією нових таксонів та створенням внаслідок селекційної роботи нових сортів [27].

Висновки. У наукових публікаціях варто припинити вживати синонімічну назву *Malus domestica* на користь правильної назви культурної яблуні *Malus pumila*. Сорти яблуні, груші й хеномелесу, що занесені до Державного реєстру сортів рослин України, мають складне багатовидове походження, тоді як сорти айви, глоду й підщеп груші в систематичному відношенні є моновидовими. Універсальна підщепа зерняткових культур – цидол, або яблунеайва, походить від міжродової гібридизації айви з яблунею. Вилучення з ужитку застарілих назв видів плодкових рослин сприятиме гармонізації фахової мови.

Використана література

1. Сільське господарство України : Статистичний збірник за 2012 р. / Держ. служба статистики України. – К., 2013. – 402 с.
2. Реєстр сортів рослин України на 2001 рік / Держ. комісія України по сортовипробуванню та охороні сортів рослин. – К. : Алефа, 2001. – 129 с.
3. Державний реєстр сортів придатних для поширення в Україні у 2015 р. (реєстр є чинним станом на 14.01.2015) / Держ. ветерин. та фітосаніт. служба України. – К., 2015. – URL : <http://vet.gov.ua/sites/default/files/ReestrEU-2015-01-14a.pdf>.
4. Linnaeus C. Species plantarum / C. Linnaeus. – Stockholm : L. Salvius, 1753. – Т. 1–2. – 1232 р.
5. Miller P. The gardeners dictionary / P. Miller. – 8th ed. – London, 1768. – 1366 р.
6. Bauhin C. Pinax theatri botanici / C. Bauhin. – Basileae : Impensis Joannis Regis, 1596. – 535 р.
7. Rehder A. Manual of cultivated trees and shrubs hardy in North America / A. Rehder. – New York : Macmillan, 1940. – 996 р.
8. Доброчаєва Д. М. Рід 405. Айва – *Cydonia* Mill. Рід 406. Хеномелес – *Chaenomeles* Lindl. Рід 407. Груша – *Pyrus* L. Рід 408. Яблуня – *Malus* Mill. Рід 411. Мушмула – *Mespilus* L. / Д. М. Доброчаєва // Флора УРСР / Д. К. Зеров (ред. тому). – К. : Вид-во АН УРСР, 1954. – Т. 6. – С. 28–39, 48–49.
9. Зиман С. Н. Род 7. Айва (Айва) – *Cydonia* Mill. Род 8. Хеномелес (Хеномелес) – *Chaenomeles* Lindl. Род 9. Груша (Груша) – *Pyrus* L. Род 10. Яблоня (Яблуня) – *Malus* Mill. Род 15. Мушмула (Мушмула) – *Mespilus* L. / С. Н. Зиман // Определитель высших растений Украины / отв. ред. Ю. Н. Прокудин. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 158–160.
10. Mosyakin S. L. Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist / S. L. Mosyakin, M. M. Fedoronchuk ; M. G. Kholodny Inst. Bot. – Kyiv, 1999. – 345 р.
11. Atlas Florae Europaeae. Distribution of Vascular Plants in Europe. 16. Rosaceae (*Cydonia* to *Prunus*, excl. *Sorbus*) / A. Kurtto, A. N. Sennikov, R. Lampinen (eds). – Helsinki, 2013. – 168 р.
12. Mabberley D. J. The name of the apple / D. J. Mabberley, C. E. Jarvis, B. E. Juniper // *Telopea*. – 2001. – Vol. 9, No. 2. – P. 421–430.
13. International Code Nomenclature for Algae, Fungi and Plants (Melbourne Code) / J. McNeill [et al.] (eds). – Regnum Veg., A.R.G. Ganter Verlag KG. – 2011. – Vol. 154. – URL : <http://www.iapt-taxon.org/nomen/>
14. Qian G.-Z. Proposal to conserve the name *Malus domestica* against *M. pumila*, *M. communis*, *M. frutescens*, and *Pyrus dioica* (Rosaceae) / G.-Z. Qian, L.-F. Liu, G.-G. Tang // *Taxon*. – 2010. – Vol. 59, No. 2. – P. 650–652.
15. Applequist W. L. Report of the Nomenclature Committee for Vascular Plants: 66 / W. L. Applequist // *Taxon*. – 2014. – Vol. 63, No. 6. – P. 1358–1371. – DOI: <http://dx.doi.org/10.12705/636.20>.
16. Бурячок А. А. Лексика сучасної української мови з огляду її походження / А. А. Бурячок // Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. Кн. 4 / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 101–150.
17. New insight into the history of domesticated apple: secondary contribution of the European wild apple to the genome of cultivated varieties / A. Cornille, P. Gladieux, M.J. M. Smulders [et al.] // *PLoSGenet*. – 2012. – Vol. 8, No. 5: e1002703. – DOI: 10.1371/journal.pgen.1002703
18. Krüssmann G. Handbuch der Laubgehölze / G. Krüssmann. – Berlin ; Hamburg : P. Parey, 1977. – Bd. 2. – 466 s.
19. Рытов М. В. Русские яблоки / М. В. Рытов. – М. : Госсельхозиздат, 1960. – 501 с.
20. Меженський В. М. До питання удосконалення української ботанічної номенклатури / В. М. Меженський // *Інтродукція рослин*. – 2010. – № 3. – С. 69–76.
21. Методи, результати і перспективи селекції плодкових та ягідних культур в Україні / В. П. Копань, К. М. Копань, О. М. Ярещенко [та ін.] // *Садівництво*. – 2000. – Вип. 50. – С. 14–35.
22. Brown S. Apple / S. Brown // *Fruit breeding* / M. L. Badenes, D. H. Byrne (eds.). – New York [et al.] : Springer, 2013. – P. 329–367.
23. Туз А. С. *Pyrus* L. – Груша / А. С. Туз // Культурная флора СССР: Семечковые / Ф. Д. Лихонос, А. С. Туз, А. Я. Лобачев. – М. : Колос, 1983. – Т. 14. – С. 126–234.
24. Етимологічний словник української мови : у 7 т. – К. : Наук. думка, 1982–2012.
25. Руденко І. С. Новые межродовые формы айва × яблоня (×*Cydolus*) / И. С. Руденко // *Садоводство*. – 1983. – № 10. – С. 29–31.
26. Меженский В. Н. Хеномелес / В. Н. Меженский. – М. : АСТ ; Донецк : Сталкер, 2004. – 64 с.
27. Меженська Л. О. Рід Глід (*Crataegus* L.) в Україні: інтродукція, селекція, еколого-біологічні особливості / Л. О. Меженська, В. М. Меженський. – К. : Компрінт, 2013. – 233, [40] с.

УДК 001.4 (477): 582. 734.4: 634.10

В. Н. Меженский. К вопросу упорядочивания украинских названий растений. Сообщение 5. Названия семечковых культур // Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин. – 2015. – № 3–4 (28–29). – С. 4–11.

Цель. Проанализировать современную классификацию и номенклатуру видов семечковых культур, сорта которых занесены в Государственный реестр сортов растений, пригодных к распространению в Украине, и усовершенствовать терминологическую систему украинских названий видов и садовых культур. **Результаты.** Плодовые сорта и большинство клоновых подвоев яблони относятся к *Malus pumila*, декоративные сорта – к *Malus ×gloriosa*.

Наиболее часто употребляемым названием культурной яблони, особенно в садоводческих кругах, является *Malus domestica*, хотя за принципом приоритета преимущество имеет название *Malus pumila*. Так как Номенклатурный комитет по сосудистым растениям отклонил предложение консервации названия *Malus domestica*, *Malus pumila* остается правильным названием культурной яблони. Синонимическое название *Malus domestica* не следует ис-

пользовать в научных и научно-популярных работах, что будет способствовать стабилизации номенклатуры. Сорты груши в Государственном реестре сортов растений Украины представлены *Pyrus communis*, подвой груши – *Cydonia oblonga*. Плодовые сорта последней относятся к отдельной культуре – айве. Айвово-яблуневый гибрид зарегистрирован как универсальный клоновый подвой семечковых культур. В Государственный реестр сортов растений Украины занесены также сорта нетрадиционных плодовых культур хеномелеса и боярышника, которые состоят из нескольких видов и нотовидов. **Выводы.** В научных публикациях следует перестать применять синонимическое название *Malus domestica* в пользу правильного названия

культурной яблони *Malus pumila*. Сорты яблони, груши и хеномелеса, занесенные в Государственный реестр сортов растений, пригодных к распространению в Украине, имеют сложное многовидовое происхождение, тогда как сорта айвы, боярышника и подвоев груши в систематическом отношении являются моновидовыми. Универсальный подвой семечковых культур – цидол, или яблонеайва, является результатом в результате межродовой гибридизации айвы с яблоней. Отказ от употребления устаревших названий видов плодовых растений будет способствовать гармонизации профессионального языка.

Ключевые слова: семечковые культуры, яблоня, груша, айва, цидол, хеномелес, боярышник, номенклатура.

UDC 001.4 (477): 582. 734.4: 634.10

V. M. Mezhenksyj. On streamlining the Ukrainian names of plants. Information 5. Species names for pome fruit crops // Sortovyvchennia ta okhorona prav na sorty roslyn (Plant Varieties Studying and Protection). – 2015. – No 3–4 (28–29). – P. 4–11.

Purpose. To analyse the modern classification and nomenclature of species of pome fruit crops which varieties are listed in the State Register of Plants Varieties Suitable for Dissemination in Ukraine, and improve terminological system of the Ukrainian names of both species and garden crops. **Results.** Fruit cultivars and most apple clonal rootstocks belong to *Malus pumila*, and ornamental cultivars belong to *Malus ×gloriosa*. The most common scientific name of the cultivated apple, especially among horticulturists, is *Malus domestica*, although according to the principle of priority the name *Malus pumila* should have the advantage. As far as Nomenclature Committee for Vascular Plants has rejected the proposal to conserve the name *Malus domestica*, *Malus pumila* is correct name for the cultivated apple. The use of synonymic name *Malus domestica* should be avoided in both scientific and scientific-popular papers for stability of nomenclature. Pear cultivars listed in the State Register of Plants Varieties Suitable for Dissemination in Ukraine are presented by *Pyrus communis*, and pear rootstocks – by *Cydonia oblonga*. Fruit cultivars of the latter belong to separate

fruit crop named quince. An apple-quince hybrid was registered as universal clonal rootstock for pome fruit crops. The State Register of Plants Varieties Suitable for Dissemination in Ukraine also contains nonconventional fruit crops such as *Chaenomeles* and hawthorn that consist of some species and nothospecies. **Conclusions.** In scientific publications one should stop the use of synonymic name *Malus domestica* in favour of the correct name for cultivated apple *Malus pumila*. Apple, pears and *Chaenomeles* cultivars listed in the State Register of Plants Varieties Suitable for Dissemination in Ukraine have a complex multispecies origin whereas quince, hawthorn and pear rootstock cultivars systematically are monospecies. A universal rootstock of pome fruit crops is *Cydolus*, or apple-quince, that resulted from interspecies hybridization between quince and apple. Refusal to use obsolete names of fruit plants species will promote harmonization of professional language.

Keywords: pome fruit crops, apple, pear, quince, *Cydolus*, hawthorn, nomenclature.

Надійшла 12.02.15